

Vấn đề bảo tồn bản sắc của các đô thị lịch sử

Trong phát triển đô thị hiện đại, các cấu trúc giao thông, xã hội và dịch vụ của khu vực dân sinh đô thị nhiều khi quan trọng hơn các vấn đề kiến trúc cụ thể. Tuy nhiên, có một khía cạnh mang đặc tính kiến trúc thuần túy nhưng lại vô cùng quan trọng, đó là vấn đề bản sắc đô thị.

Vấn đề đánh mất bản sắc đã được nói đến trên khắp thế giới, nhất là trong những thập niên qua khi mà các kiến trúc sư đã có những công cụ tạo hình phong phú hơn trước đây. Trong một cuốn sách được viết cách đây trên 10 năm, Rem Koolhaas đã viết rằng: Xu thế hội tụ xuất hiện rõ nét tại các đô thị hiện đại; đó là sự xích lại gần nhau của các đặc tính cơ bản của các điểm dân cư khác nhau.

Có ý kiến cho rằng đánh mất bản sắc là hệ quả tất yếu của xu thế toàn cầu hóa. Tuy nhiên, các nhà xã hội học và các nhà lý luận kiến trúc đã chỉ ra rằng bản sắc của điểm dân cư nơi con người sinh sống là một bộ phận quan trọng của cơ chế tự xác định của con người. Con người vốn xem bản thân như một bộ phận của cộng đồng rộng lớn và coi thuộc tính này là một giá trị. Việc tự xem mình là một phần của cộng đồng xã hội đã được duy trì qua bao đời nay, tạo thành một nét đặc sắc riêng gắn liền với con người và nơi sinh sống của họ.

Ngay tại các nước “tiên bộ” ở châu Âu và nước Mỹ, ngày càng có nhiều người muốn được sống trong một “đất nước của cha ông họ”. Cùng với người dân, các chuyên gia cũng tỏ ra quan tâm đến vấn đề mất bản sắc của điểm dân cư (ví dụ, đã có chương trình quốc tế Glolok bàn về sự tồn tại của các yếu tố toàn cầu hóa và yếu tố bản địa hóa), đồng thời các tổ chức quốc tế như UNESCO và IKOMOS cũng thể hiện sự quan tâm về vấn đề nêu trên.

Tại các đô thị lớn, các đặc điểm mang tính khu vực và địa phương đang mất dần do tính đồng nhất về cơ sở kết cấu của hoạt động xây dựng, hệ quả của việc tiêu chuẩn sống ngày càng được phổ biến rộng rãi. Trước sự tác động của các công nghệ xây dựng mới, đất đai bị cắt nhỏ và đắt cao, các đặc trưng cảnh quan bị mất dần, số tầng cao tăng, các cấu trúc không gian nhân tạo lấn át tự nhiên, các di sản kiến trúc đặc trưng của điểm dân cư cũng không tránh khỏi bị hư hại. Ở nước Nga, ngoài những vấn đề nêu trên, bản sắc còn bị mai một khi ngày càng có nhiều công trình xuất hiện một cách bất thường và không gắn kết với nhau về mặt nghệ thuật.

Tại các đô thị nhỏ, theo thời gian các di sản bắt đầu bị hư hại. Nhiều khi bản sắc bị mất đi do cấu trúc mang tính lịch sử của đô thị trở nên cũ kỹ. Bản sắc nảy sinh từ hệ thống mang tính đồng nhất trong cấu trúc không gian - kiến trúc, trong bố cục của đô thị. Các giải pháp kiến trúc hiện nay thường có xu thế phân tán, chia cắt các mắt xích riêng biệt của công trình. Do đó, bản sắc mới khó có thể được hình thành.

Vì sao tính đồng nhất của hệ thống lại quan trọng như vậy? Bởi vì một mặt, các đặc trưng của bản sắc vốn có trong cấu trúc của đô thị nói chung đang bị mất đi;

mặt khác, là do một ý tưởng đang rất phổ biến hiện nay cho rằng bổ sung cái gì đó cầu kỳ thì có thể làm tăng bản sắc của đô thị. Tác giả J. Nouvel sau khi xây chông lên trên nhà hát opera ở thành phố Lyon một công trình lớn hình bán trụ bằng kính đã cho rằng điều đó làm tăng thêm bản sắc cho đô thị. Thế nhưng, hình dáng công trình bổ sung đã không tương thích mà còn phá hủy cấu trúc gốc và không tạo ra được bản sắc của đô thị mà chỉ tạo ra sự không hài hòa. Vì thế “chiếc bong bóng” khác loại bằng kính của nhà hát mới xây dựng đã trở thành cái gai trong việc xây dựng của con phố.

Công trình Santa Maria del Fiore ở thành phố Florenxia, Italia, là một ví dụ. Công trình này là tiêu điểm hoặc trọng tâm của bản sắc. Chỉ cần làm lu mờ năm điểm nhấn khác của thành phố và một phần các biệt thự kiểu cung điện trung tâm thì thay vì một thành phố độc đáo chúng ta sẽ nhận được một thành phố thông thường với một công trình nhà thờ độc đáo. Tác giả Yu. V. Raninsky đã từng viết rằng chỉ cần xây dựng ở Florenxia nửa tá toà tháp 16 tầng là đủ để làm mất đi bản sắc của đô thị nơi đây. Ở nước Nga, công trình dạng tháp và dạng bản rất phổ biến.

Bản sắc là sản phẩm từ giải pháp mang tính hệ thống cho vấn đề. Hệ thống hiện có cần phải được duy trì hoặc hệ thống mới cần phải được hình thành.

Hình thành bản sắc là một vấn đề mang tính hệ thống và khó có thể thực hiện chỉ trong một thế hệ. Bảo tồn, duy trì hoặc phát triển một phần nào đó bản sắc thì sẽ khả thi hơn. Bảo tồn là khái niệm then chốt vì bản sắc luôn gắn với sự tự xác định của người dân đô thị, luôn gắn với nhận thức của họ đối với cội nguồn, luôn là điểm tựa cho sự kế tục. Trước hết cần nói đến vấn đề bảo tồn di sản lịch sử - văn hóa, đặc biệt là di sản kiến trúc của đô thị. Điều đó không chỉ liên quan đến các đô thị lớn với hàng triệu người mà còn liên quan tới cả các điểm dân cư nhỏ.

Các đô thị nhỏ cũng đòi hỏi sự quan tâm, bởi đó là tiêu chí bền vững, là yếu tố cần thiết cho bộ khung của hệ thống đô thị. Trên thế giới, các đô thị nhỏ là nơi sinh sống của một lượng lớn dân cư với sự gắn kết còn lớn hơn cả của dân cư đô thị. Cư dân các đô thị nhỏ thường hiểu biết và yêu mến lịch sử của họ, các danh lam thắng cảnh của họ. Trong đô thị nhỏ tồn tại môi trường văn hóa với sự quan tâm hữu cơ đến di sản văn hóa của đô thị. Sự quan tâm đó thể hiện thông qua các hình thức rất đa dạng. Ví dụ, tại thành phố Kargopol, người ta quan tâm đến vấn đề khôi phục nghề thủ công truyền thống, bảo tồn các tượng đài quan trọng; thành phố Ostashkov coi mình là trung tâm văn hóa với nhiều loại hình bảo tàng, với truyền thống tổ chức các dạ hội âm nhạc.

Tại nhiều đô thị lịch sử, dù có ý thức bảo tồn, khu vực cổ của đô thị vẫn đang bị mất dần. Việc bảo tồn và phát triển các đô thị lịch sử chỉ là các chương trình mang tính thương mại mang tính phá hủy nhiều hơn là duy trì các di sản và bản sắc được hình thành trong các đô thị đó.

Hướng dẫn viên du lịch ở thành phố Kostroma cho biết họ cảm thấy e ngại khi dẫn khách du lịch đi trên con đường hồng do xuống cấp, qua những ngôi nhà hư

hông và nói rằng chính quyền rất quan tâm đến đô thị, đến các tượng đài kỷ niệm. Một học sinh phổ thông người Nga đến từ thành phố Tallin nói rằng các thành phố Vladimir, Kostrom, Yaroslav và Rubinsk để lại những ấn tượng nặng nề cho cháu khi tới thăm. Còn một gia đình đến từ thành phố Phranphuộc trên sông Mainơ khi đi dọc theo đường vòng cung Vàng đã phát biểu cảm tưởng là: Dọc theo con đường này ta có thể nhìn thấy các ngôi nhà cũ bị hư hỏng đến một nửa với các cửa kính vỡ và các tường rào xiêu vẹo. Thành phố Rubinsk, với kiến trúc độc đáo, nay đã ở trong tình trạng gần như hoang tàn.

Tuy nhiên, có nhiều trường hợp tình trạng của di sản chưa đến mức phải lo ngại. Công trình có giá trị lịch sử được bảo vệ, bản sắc được bảo tồn như tại các thành phố Voronhez, Orlo và nhiều thành phố khác. Tại thành phố Voronhez, công trình cổ cuối cùng đã cứu được cảnh quan nổi bật vốn được bảo tồn tại các khu vực xói mòn của dòng sông. Và tại khu vực thềm đất cao, các bộ phận liên kết chặt chẽ về cấu trúc của công trình có giá trị lịch sử đã được bảo tồn.

Trong số các đô thị nổi tiếng bởi sự độc đáo phải kể đến thành phố Volgograd cùng với khu vực trung tâm được xây dựng sau chiến tranh và các danh lam thắng cảnh của thành phố. Tại đây, quần thể kiến trúc tân cổ điển nổi tiếng cũng chưa cần phải bảo tồn dù môi trường đô thị bao quanh đang phát triển mạnh mẽ.

Trong khi phác họa vấn đề để tìm cách giải quyết, chúng ta cần quan tâm đến những nội dung sau đây. Cũng như toàn bộ các vấn đề phát triển đô thị, lĩnh vực bảo tồn di sản kiến trúc của đô thị, bản sắc của các đô thị đòi hỏi trước hết là sự thay đổi thái độ ứng xử của chính quyền và cộng đồng đối với những vấn đề đó. Sự thay đổi đó có khả thi hay không lại phụ thuộc chủ yếu vào sự lập luận ngoài lĩnh vực kiến trúc – sự lập luận về mặt kinh tế và chính trị - xã hội, sự giải thích ý nghĩa chiến lược của vấn đề đối với đất nước. Điều này đòi hỏi phải có sự chuẩn bị trước một cách đồng bộ của đông đảo giới chuyên gia, sự sắp xếp các luận chứng đó thành hệ thống.

Điều đó gắn với việc nêu ra vấn đề về chiến lược kinh tế dài hạn trong lĩnh vực kiến trúc và phát triển đô thị. Sau đây là một ví dụ liên quan đến việc bảo vệ di sản và bảo tồn bản sắc của điểm dân cư. Hoạt động du lịch ở Liên bang Nga còn kém phát triển chủ yếu do tình trạng thiếu phát triển của lĩnh vực dịch vụ. Thu nhập từ hoạt động du lịch của nước Nga chỉ chiếm 0,01% của GDP, trong khi đó tại các quốc gia phát triển là 5% - 15% của GDP, hoặc cao hơn. Du lịch là lĩnh vực mang lại nhiều thu nhập. Theo tính toán cứ 1 Euro đầu tư cho du lịch sẽ đem lại 4 Euro thu nhập trong các ngành kinh tế khác. Một chỗ làm việc trong ngành du lịch tạo ra 4 chỗ làm việc trong các lĩnh vực liên ngành. Thế nhưng hiện nay thu nhập chủ yếu lại thuộc các lĩnh vực khác. Do đó, cần phải có các chương trình hỗ trợ của Chính phủ để thúc đẩy phát triển du lịch. Sẽ chẳng ai tính toán được lợi ích nếu họ cố gắng sống bằng thực tại ngày hôm nay và nhìn vào tương lai. Vì vậy, họ thường dè xèn trong hoạt động xây dựng và không quan tâm đến sự tổn thất trong quá trình khai thác.

Một vấn đề quan trọng khác là việc bảo đảm hiệu lực của các văn bản pháp luật về bảo vệ di sản. Các văn bản quản lý là rất cần thiết. Thế nhưng, việc kinh doanh lại đem lại các lợi ích trái ngược với các văn bản quản lý và các giới hạn. Được biết rằng, các quy phạm pháp lý bảo vệ di sản thiếu các công cụ pháp lý và kinh tế cần thiết để triển khai thực hiện các quy phạm đó. Do đó, cần phải đưa các quy phạm đó vào cuộc sống dưới hình thức một hệ thống các ưu đãi và các điều ngăn cấm. Để làm được điều đó chính quyền cần nhận thức được tính cấp thiết của biện pháp không đơn giản nêu trên. Việc tìm kiếm các hình thức thu hút vốn tư nhân vào hoạt động bảo tồn và sử dụng hợp lý di sản văn hoá là rất cần thiết.

Chỉ riêng trong lĩnh vực kiến trúc đã nảy sinh 3 vấn đề. Thứ nhất, cần hoàn thiện hệ thống các văn bản pháp quy bảo vệ di sản. Với sự tham gia của các chuyên gia thuộc Viện Hàn lâm Kiến trúc và Xây dựng Liên bang Nga, lĩnh vực này đã đạt được những bước tiến quan trọng như: Đã xây dựng được phương pháp luận xác định công cụ bảo vệ công trình di sản và bổ sung sửa đổi vào pháp luật Liên bang về quy chế đô thị lịch sử. Bên cạnh đó cũng còn nhiều vấn đề chưa được giải quyết.

Thứ hai, xây dựng các phương pháp nhằm hỗ trợ và khôi phục việc xây dựng quy mô lớn các trung tâm lịch sử của đô thị với nhiệm vụ ưu tiên là bảo tồn các giá trị văn hoá của các trung tâm đó. Thứ ba, lập các chương trình tổng hợp duy trì và phát triển bản sắc của đô thị. Đó không chỉ là việc bảo tồn công trình có giá trị lịch sử mà còn là xác định định hướng cho việc xây dựng mới khi cần thiết. Sự phức tạp của vấn đề nằm ở chỗ: Vấn đề này không thể chỉ giải quyết bằng các văn bản quy định mang tính pháp lý, vì đó còn là vấn đề mang tính sáng tạo, tính cá biệt cho từng đô thị cụ thể. Ngoài ra, đây còn là vấn đề chưa từng được đề cập đến trong hệ thống các hồ sơ thiết kế hiện hành. Do đó nhiệm vụ quan trọng là phải tìm kiếm loại hình hồ sơ thiết kế phù hợp nhằm giải quyết vấn đề nêu trên. Mẫu hình của loại hồ sơ thiết kế đó có thể là chương trình phát triển thành phố Berlin mới của tác giả Hans Stimmann hoặc quy hoạch chung phát triển thành phố Permi, mặc dù trong cả hai trường hợp này các kết quả còn gây nhiều tranh cãi.

Trên đây là một phần vấn đề được Viện Hàn lâm Kiến trúc và Xây dựng Liên bang Nga đưa ra và tìm cách giải quyết.

A.S. Shenkov

Nguồn: Tạp chí Xây dựng công nghiệp và dân dụng Nga, số 5/2013

ND: Huỳnh Phước